

Sokoły we wspomnieniach

na podst. *Księgi pamięci gminy żydowskiej w Sokolach*, red. Mosze Grosman, Tel Awiw 1962, wybrane fragmenty wg tłumaczenia z języka angielskiego Mirosława Reczki¹

Sokoły

Dane ogólne – w skrócie

Polskie miasteczko Sokoły położone jest w województwie białostockim, w powiecie wysokomazowieckim, na trasie kolejowej między Białymstokiem a Łomżą. Na początku II wojny światowej Sokoły liczyły 2500 mieszkańców. Posiadały zorganizowany transport, stację kolejową i drogi prowadzące w kierunku Białegostoku i Warszawy.

Z rynku w centrum miasta odchodziły cztery długie ulice: Tykocińska, Mazowiecka, Nowy Świat i Kolejowa. Na jednym z rogów rynku stał kościół, a za nim ulica, przy której mieszkała ludność chrześcijańska (ul. Kościelna).

Po drugiej stronie rynku rozgałęział się zaułek synagogi. Przy tej uliczce znajdowała się stara murowana synagoga, dwa duże bet midrasze zbudowane z drewna (nowy i stary) oraz mała pracownia krawiecka, za którą był stary cmentarz. Nagrobki starego cmentarza były tak stare, że już zapadły się w ziemię, a ich napisy się zatarły. Kilka nowych pomników wykonano z marmuru, a obramowania wokół grobów zbudowano z kamienia i betonu. Jeden z tych pomników stał przy wejściu do budynku. Był to grób prawego rabina Jony Gutmana, o którym mogli opowiedzieć już tylko najstarsi ludzie.

W Sokolach nie było fabryk. Większość mieszkańców zajmowała się drobnym handlem i rzemiosłem, a kilku prowadziło poważniejsze interesy. Co roku odbywało się w tej miejscowości 8 jarmarków: we wtorki – po pierwszej niedzieli Wielkiego Postu, po Wielkanocy, po św. Antonim Padewskim, po św. Małgorzacie, po Wniebowzięciu i przed św. Mikołajem, a każdy czwartek był dniem targowym. W miesiącach letnich na jarmarki zjeżdżali się kupcy z bliska i daleka. Jarmarki Antoniego [św. Antoniego – 13 czerwca] i Małgorzaty [św. Małgorzaty —13 lipca] trwały przez dwa dni, w poniedziałki i wtorki w

---

¹ *Księga pamięci gminy żydowskiej w Sokolach* jest obecnie tłumaczona z języka angielskiego i jidysz przez dwoje tłumaczy. Zadanie to jest współfinansowane w ramach grantu pozyskanego ze Stowarzyszenia Żydowski Instytut Historyczny przez Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Łomży.

tygodniach, w których się odbywały. To był czas handlu tkaninami. Prawie wszystkie wozy rolników były zawałone materiałami własnej produkcji. Rzemieślnicy, sklepikarze i bezrobotni dostarczali również tkaniny kupcom. W tym również czasie kwitł handel wełną, lnem, szczecią wieprzową, zbożami i skórami, które były źródłem dochodów Żydów.

Od Białegostoku Sokoły dzieliło 40 kilometrów. Część rzeki Narew stanowiła w przeszłości naturalną granicę między Białorusią a Polską, a jej trasa przebiegała pomiędzy obydwojoma miastami.

Sokoły były typowym polskim miasteczkiem. W pobliżu znajdowały się słynne mazurskie lasy. Jednak w okolicach samego Białegostoku mieszkało wielu Białorusinów, a w niektórych wsiach słycać było tylko ich mowę.

Miastami sąsiadującymi z Sokołami były: Wysokie Mazowieckie, Zambrów, Czyżew, Brańsk, Łapy i Tykocin.

Wyzwolenie: *Pamiętnik Michaela Maika*

Z wydania online (kwiecień 2011) nowo poprawionego i zredagowanego z angielskiego wydania drukowanego (2004), stanowiącego rozdział pierwszy Księgi pamięci Sokół (wyd. hebrajskie, 1975) z wdzięcznym podziękowaniem Rachel Lobel z Jeruzolimy za jej uwagi redakcyjne. ABD

1 września 1939 r. wojska niemieckie wkroczyły do Polski i rozpoczęły się światowy Holocaust. Wcześniej nikt nie wierzył, że niebezpieczeństwo jest tak bliskie i że osiągnie tak przerażające rozmiary.

Dziesięć dni po wybuchu wojny do naszego miasteczka Sokoły wtargnęli krwiożerczy żołnierze niemieccy i natychmiast rozpoczął się ich szalony szal. Kierowani przez młodych Polaków przechodzili przez domy Żydów i uprowadzali przywódców gminy, w szczególności rabina i szochetów (rytualnych rzeźników koszernych). Znęcali się nad jeńcami i okrutnie ich torturowali. Wyrwali rabiemu włosy z brody i pejsów (po bokach), a jego twarz spłynęła krwią. Zdarli z niego ubranie, a gdy był boso i prawie nagi, zmusili go do skakania i tańca pod strumieniem celnych uderzeń bata w jego odsłonięte plecy. Na koniec zmusili go do umycia ich pojazdów.

Niemcy wpełnęli do starej synagogi przerażony tłum wrzeszczących i krzyczących Żydów i zagrozili, że spalą ją razem z nimi w środku. W ten sposób przez wiele długich godzin trzymali śmiertelnie przerażonych więźniów.

Niemcy w dniu swego wejścia spalili pobliskie miasto powiatowe Wysokie Mazowieckie i nie pozostał tam ani jeden Żyd. Osoby, które utraciły domy w Wysokiem, przyjechały do Sokół szukać schronienia. Ale dzień po ich przybyciu Niemcy spalili także dwie główne ulice z żydowskimi domami w Sokołach: Tykocińską i Mazowiecką². Podczas gdy płomienie sięgały niebios, żołnierze biegali po ulicach miasteczka jak psy myśliwskie i porywali Żydów wraz z dobytkiem, który uratowali z płonących domów. Ponownie zgromadzili setki Żydów i wypełnili nimi kościół chrześcijański oraz dom, który powstawał przy Szosie Białostockiej. W tłumie było też kilku chrześcijan, a nawet młody ksiądz. Niemcy zagrozili zemstą na więźniach za zabicie przez Polaków trzech ich towarzyszy żołnierzy we wsi Lachy (Truskolasy-Lachy trzy kilometry od Sokół). Z tego powodu spalili wieś Lachy i zamordowali kilku rolników, ale bez uwzględnienia żydowskich ofiar nie uznali zemsty za pełną.

Tak więc około 500 uwięzionych Żydów przez całą noc leżało w strachu przed śmiercią. Ilekroć drzwi się otwierały, ludzie drżeli, a ich serca biły szybciej, aby nie nadszedł ich koniec. Słysząc było płacz i bolesne zawroty głowy, że nigdy więcej nie zobaczą swoich dzieci, swoich żon i swoich bliskich, i że nie pożegnają się z nimi przed złożeniem ich w ofierze.

O 7:00 rano drzwi zostały otwarte i weszło kilku Niemców. Kazali więźniom wstawać i ustawiać się w szeregach według wieku: od 30 lat wzwyż, po nich od 20 wzwyż, a na końcu chłopców do lat 20. Na początku wszyscy myśleli, że zostaną rozstrzelani zgodnie z kolejnością szeregów. Ze złamanymi sercami rodzice oddzielili się od swoich dzieci, a bracia od braci. Niespodziewanie, ku ich zaskoczeniu, wszystkie grupy zostały zwolnione. Celem Niemców było wywołanie terroru i strachu wśród ludzi. Z nieopisaną radością wszyscy pobiegli do swoich krewnych, aby rozgłosić wiadomość, chwając Boga, że zostali uratowani od śmierci.

Alter Słodki

---

² W rzeczywistości spalono róg ul. Tykocińskiej i Nowego Świata (informacja uzyskana od Henryka Pogorzelskiego) (przyp. tłumacza).

Kiedy odeszli zaledwie kilka kroków, ich radość się skończyła. Alter Słodki leżał na środku ulicy, obok dwukondygnacyjnego domu, w kałuży własnej krwi.

Odnosnie Altera Słodkiego: był człowiekiem czujnym, przywiązanym i aktywnym w społeczności. Jego inteligencja była wybitna i zawsze miał przypowieść, żart lub hasło odpowiednie do rozmowy. Jego czarna broda, okalająca twarz, była zawsze schludna i uczesana. Alter był utalentowanym kupcem; dostarczał mąkę, sól, cukier i olej sklepikarzom i piekarzom – hurtowo. Prowadził też sklep wielobranżowy, w którym sprzedawał artykuły gospodarstwa domowego, artykuły dekoracyjne i wszelkiego rodzaju świece. Na jego podwórku znajdował się koń i wóz, których używał do swojej działalności. Jego trzech synowie zajmowali się sprowadzaniem towarów z Białegostoku i jeździli po wsiach na dwory ziemiańskie i do młynów.

W Wielkie Święta³ Alter miał zwyczaj służyć bez wynagrodzenia jako *chazan* (kantor) modlitwy Musaf w Dużym Bet Midraszu [domu nauki i modlitwy]. Jego głos był miły dla ucha, a jego śpiew dodawał wiele uroku modlitwom.

Teraz Altera Słodkiego już nie ma. Jego ciało leży na ulicy, rozdarte i przesiąknięte krwią.

Rybak Pełczok

W odległości kilku kroków od Altera Słodkiego leży stary kawaler, rybak Chaim Pełczok, ciężko ranny w brzuch. To Pełczok, który na szabaty i święta dostarczał żydowskim mieszkańcom Sokół żywych ryb. Jego wizerunkowi poświęcamy kilka linijek:

W wigilie szabaty i świąt we wczesnych godzinach porannych Pełczok przywoził na targ w naszym miasteczku wóz pełen ryb i głośno wołał: „Kobiety – żywe, trzepoczące ryby!” Dziesiątki kobiet z miskami w rękach spieszyło ze wszystkich stron i napierało, by kupić żywą, trzepoczącą rybę. Były kobiety, które siedziały i czekały od północy na targu rybnym, obawiając się, że się spóźnią, broń Boże, i nie będą mogły dostać żywych ryb na cześć świętego szabaty. Hałas i zgłęb wśród kobiet były niezmierzone. Otaczały wóz Pełczoka jak pszczoły. Ale Chaim wiedział, jak się im wszystkim przeciwstawić. Jednym spojrzeniem obejmował cały tłum kobiet. Dobrze znał swoich klientów; znał ich słabości i gusta. Wiedział, kto płacił gotówką, a kto brał na kredyt.

---

³ High Holy Days – Wielkie Święta – w ten sposób w języku angielskim określa się cykl świąt w jesiennym miesiącu tiszri rozpoczynających się Dniem Sądu, czyli Nowym Rokiem (Rosz Ha-szana), poprzez Jom Kipur, Sukkot, po Szmini Aceret i Simchat Tora (przypis tłumacza).

Spieszył, aby zważyć ryby i zapisać sprzedaż w swojej książce, opowiadając dowcipy swoim sprytnym językiem. Uspokajał niezadowolone kobiety, wymieniając jedną rybę na drugą ku zadowoleniu wszystkich.

Teraz na głównej ulicy leży Chaim Pełczok, skulony w agonii, ciężko ranny i walczący z Aniołem Śmierci. Jego siostra stoi u jego boku i ze łzami w oczach błaga zbliżających się Żydów, aby zabrali go do domu. Nie ma noszy. Ośmiu Żydów niosło na rękach Chaima Pełczoka. Ofiara gorzko wołała: „Żydzi, zmiłujcie się nade mną, pozwólcie mi szybko umrzeć, nie mogę znieść cierpienia”. Położyli go do łóżka. Szokujące było słuchać, jak płacze ze swego straszliwego cierpienia.

Alter Nowak

Kilka minut później okazało się, że tej nocy były dodatkowe ofiary. Alter Nowak był 60-letnim uczonym Żydem, byłym studentem jesziwy w Telszach, który zawsze był szczęśliwy i miał dobry humor. W bet midraszu uczył się Tory z chłopcami z jesziwy i studentami kolelu. Podczas modlitw nie pozwalał kongregacji rozmawiać. Sprawdzał, czy cicit [bielizna z frędzlami] dziecięcego „małego tałesu [chusty modlitewnej]” jest koszerna. Czuwał nad chłopcami w wieku bar micwy i dbał o to, by zakładali tefilin zgodnie z wymogami Szulchan Aruch. Miał zwyczaj krytykować rabinów i znane autorytety oraz podważać ich opinie.

Alter często chodził po wsiach, żeby kupić „okazje”, i miał zwyczaj żartować sobie z rolnikami. Zabierał swoją jedyną krowę, która miała jeden róg, na pastwiska w opuszczonych miejscach, bo nie stać go było na pastucha. Pilnując krowy, studiował książkę lub czytał gazetę, którą dostał od sąsiadów. Wieczory spędzał w bet midraszu.

Teraz jest już po wszystkim. Nie ma już Altera!

Podwójne piekło

Po wspomnianej strasznej, piekielnej nocy do Sokół napływał strumień żydowskich uchodźców ze spalonego Wysokiego Mazowieckiego, by znaleźć schronienie i dach nad głowami. W tych dniach spłonęło też wiele domów w Sokołach. Narastał brak mieszkań, a mimo to wszyscy uchodźcy zostali wchłonięci przez nas, w tym nawet ci, którzy nadal

napływali z miast na granicy niemieckiej: Grabowa, Kolna, Stawisk, Jedwabnego, Mężenina i innych. Ci, którzy przybyli, osiedlali się głównie w niespalonej części Sokół. Byliśmy zmuszeni żyć w ciasnych warunkach, trzy lub cztery rodziny w jednym małym mieszkaniu. Jedno łóżko służyło kilku osobom, a wielu spało na podłodze.

Na początku w domach panował względny spokój, ale stopniowo mieszkańcy zaczęli się kłócić między sobą, nawet bracia i siostry oraz krewni. Szczególnie trudno było im iść na kompromis w kwestii dzielenia kuchni. Jedna rodzina musiała cierpliwie czekać, aż inna skończy gotować. Paliwo i żywność pozyskiwano z dużym wysiłkiem, graniczącym z zagrożeniem życia. Nie ma wątpliwości, że prawdziwa właścicielka domu czuła się uprawniona do większej agresji i wypędzenia z domu swoich sąsiadów, dobrych przyjaciół lub bliskich jej krewnych. To było podwójne piekło, w domu i na zewnątrz...

Przeszukiwania

Dzień po nocy okropności rozpoczęła się seria rewizji. Niemieckie gangi rekwirowały żydowskie domy i chodziły od drzwi do drzwi, szukając złota, biżuterii, skór, wyrobów przemysłowych, bielizny pościelowej i innych kosztownych rzeczy, które w większości były ukryte.

Z pomocą polskich informatorów, byłych przyjaciół ławowiernych „Moszków” [od słowa „Mosze”, czyli Żydów], którzy znali kryjówki swoich żydowskich „przyjaciół”, Niemcy odkryli ukryte piwnice, fałszywe ściany, podwójne strychy, w których przestrzeniach ukryto towary i biżuterię.

Między innymi w domu Icele [Rosemana], syna Izraela Chaima, rzemieślnika, znaleźli niemałe zapasy skór, butów i towarów. Nawet w domach najbiedniejszych Żydów Niemcy znajdowali coś do kradzieży i rabunku.

Wieczorem polscy goje przyprowadzili Niemców do żydowskich dziewcząt. Kilka z nich zostało zgwałconych. Powstała wielka i gorzka panika. Dziewczęta ukrywały się w stodołach, na strychach i w piwnicach. Kilka z nich uciekło do wiosek, do domów znanych im rolników. Tej nocy Żydzi nie położyli się spać; siedzieli na spakowanym dobytku, którego po nocy pożaru nie mieli jeszcze okazji rozpakować. Wszyscy żyli w ciągłym strachu, że naziści przyjdą i spalą domy, które pozostały po pierwszym pożarze. Młodzi mężczyźni ukryli się i

wyglądali przez szczeliny [w ścianach], czy widzą w oddali jakiegoś Niemca. Niemcy porywali młodych Żydów do pracy fizycznej i sadystycznej brutalności.

Na ulicach centrum miasteczka i rynku, w miejscach, gdzie zawsze byli Niemcy, nie było ani jednego Żyda. Nawet na cichych zaułkach Żydzi przekradali się chyłkiem, przytulając się do ścian i rozglądając się we wszystkich kierunkach, aby upewnić się, że w pobliżu nie ma aniołów grozy.

W nocy warkot i gwizd niemieckich pojazdów wojskowych szerzyły panikę i strach przed śmiercią. Wyglądało na to, że wszystkie siedem bram prowadzących do piekła zostało otwartych i że aniołowie terroru wyszli w demonicznych bandach, otaczając nieszczęsnych Żydów, o których zapomniał Bóg. Napięta sytuacja trwała przez 12 dni, od przed Rosz Haszana do modlitwy *Neila* w Jom Kipur.

W Jom Kipur Żydzi zbierali się w tajnych minjanach i zduszonymi, rozdzierającymi serce głosami, jak maranowie w Hiszpanii, odprawiali modlitwy, patrząc przez okna na ulicę, aby zobaczyć, czy mordercy się zbliżają.

Dobra wiadomość po *Unetane Tokef*

W godzinie modlitwy *Unetane Tokef* kobiety w żeńskiej części synagogi tak głośno płakały, że mężczyźni zmuszeni byli do przerwania modlitwy, aby je uciszyć. Nagle do dużego minjanu wbiegło dwóch młodzieńców z wiadomością: „Niemcy opuścili Sokoły! Już zdjęli telefon polowy... spodziewamy się, że Sowietci wejdą do Sokół...”

Cała kongregacja patrzyła z podziwem na młodych mężczyzn, którzy przynieśli wieści, i trudno było im uwierzyć w to, co słyszeli; te rzeczy są cudowne...

Młodzież opowiedziała wszystkim, że słyszeli o porozumieniu między Niemcami a Sowietami, zgodnie z którym część podbitego terytorium w Polsce zostanie ewakuowana i przekazana Rosjanom. Świadomość, że Niemcy się wycofali, ożywiła ducha życia. Wszyscy obecni podnieśli głowy. Niebo i ziemia się radowały. W jednej chwili cały świat zmienił się z ciemności w światło i ze smutku w radość.

W kongregacji rozmowa zeszła na stosunki między Sowietami a Żydami. Modlitwa *Neila* w minjanie rabina była prowadzona właściwie, tak jak w poprzednich latach, wyczuwając cuda, które Bóg dla nas uczynił. Jom Kipur zakończył się radością i cudownym

uczuciem, którego nie da się wyrazić słowami. Pobożni Żydzi wierzyli, że skorzystali z zasług sprawiedliwego, starszego, błyskotliwego uczonego, rabina reb Abrahama Epsteina, który wciąż żył, i że Bóg wysłuchał jego modlitw i błagań.

U szczytu upadku

Chaim Jehuda Goldberg (Melbourne)

Chaim Jehuda Goldberg

Rok 1939 na zawsze zapisze się w historii narodu żydowskiego. Trzeciego września⁴ Niemcy wkroczyli do naszego miasteczka Sokóły i od razu narzucili mieszkańcom swój terror. Byli uzbrojeni i opancerzeni od stóp do głów.

Już pierwszego wieczoru po przybyciu podpalili domy na ulicach Tykocińskiej oraz Łomżyńskiej i wszystkie spaliły się aż do fundamentów. Tej nocy Niemcy chodzili od domu do domu, rabując.

Grupę Żydów sprowadzono na przedmieście miasteczka, w pobliżu szosy białostockiej. Tam Żydzi odmawiali Widui [modlitwę spowiedzi], myśląc, że nadeszła godzina ich śmierci. Ci, którzy próbowali uciec, zostali zastrzeleni podczas ucieczki. Wśród

---

⁴ W rzeczywistości Niemcy wkroczyli do Sokół 10.09.1939 r. (przyp. tłumacza).

tych ofiar byli: Alter Nowak, Alter Słodki, Kalman Jankiel, dwaj synowie *szamesa* Barucha, 17-letnia Rywa i 15-letni młodzieniec. Natychmiast dołączyły kolejne ofiary.

Leżałem na polu daleko od miasteczka i patrzyłem na płomienie i kłęby dymu unoszące się nad nim. Krzyki Niemców mieszały się z echem wybuchających w płonących domach granatów ręcznych, a płomienie sięgały nieba. Tej nocy myślałem, że nadszedł koniec świata.

W tamto *Rosz ha-Szana* Żydzi nie chodzili na modlitwę do bet midraszu, ale organizowali modlitwy w domach prywatnych i szeptali je tak, aby Niemcy ich nie usłyszeli.

Żydów wypędzano z domów, a Niemcy kazali im zaopatrzyć się w łopaty, motyki i inne narzędzia. Na starym rynku eksmitowanych dzielono na grupy i organizowano do takich prac, jak sprzątanie wszystkich dróg z brudu i śmieci, rozładunek i załadunek towarów takich jak beczki z olejem, zboże i inne na pojazdy wojskowe, a także szorowanie i mycie pojazdów.

Włamywali się do sklepów oraz magazynów i kradli wszystko. W sklepie obuwniczym Iczele, syna Izraela Chaima, nie znaleźli żadnego towaru, więc postawili go obok jego sklepu i grozili pistoletem, aby ujawnił, gdzie ukrył swój towar. Trzęsąc się ze strachu, Iczele wskazał ziemiankę w swojej stodole, która była pokryta drewnem na opał. Niemcy załadowali dwie pełne skrzynie skóry i gotowego obuwia.

W różnych miejscach Niemcy łapali młode dziewczyny i gwałcili je w biały dzień. Wiele dziewcząt nosiło stare, wytarte sukienki należące do matek, aby wyglądać na stare i brzydkie.

Dwóch Niemców wdrapało się na dach synagogi i próbowało rozebrać znajdującą się tam gwiazdę Dawida. Widząc, że nie mogą tego zrobić, uszkodzili ją tak bardzo, jak tylko mogli i zeszli z dachu, przeklinając po drodze.

Byli Niemcy, którzy żądali od każdego, kogo spotkali, oddania wszystkiego, co miał w kieszeniach. Spotkaliśmy też dobrych Niemców, którzy twierdzili, że nienawidzą wojny i którzy odnosili się do Żydów przyzwoicie i hojnie. Pokazali nam zdjęcia swoich rodzin. Jeden z nich powiedział nam, że brał udział w hiszpańskiej wojnie domowej. Dodali, że Niemcy wkrótce wycofają się z naszego terenu, a w ich miejsce przyjdą Rosjanie. Byliśmy bardzo zaskoczeni, słysząc, co powiedzieli. Trudno było nam uwierzyć, że coś takiego naprawdę mogłoby się wydarzyć. I rzeczywiście, w noc po Jom Kipur widzieliśmy, jak zniknęli ostatni Niemcy i zrobiło się cicho jak po weselu. Cisza nie trwała zbyt długo.

Po wycofaniu się dywizji niemieckich w mieście zaczęły gromadzić się konwoje wojska polskiego, które od kilku tygodni ukrywało się w lasach. Przyjechali wozami rolniczymi i zapełnili cały rynek.

Natychmiast rozeszła się wieść, że goje planują pogrom wśród Żydów. Wszyscy ukryli się w swoich domach. Matki zaczęły martwić się o los swoich dzieci. W ten sposób minęły trzy dni napięcia w atmosferze paniki i strachu przed złymi rękoma naszych prześladowców.

W wigilię święta *Sukot*, w południe, po mieście rozeszła się dobra wieść. Nie minęła chwila, a już na rynku pojawił się żołnierz sowiecki na białym koniu. Od czasu do czasu zwalniał i pytał o coś przechodniów, zawrócił i zniknął.

Żydzi w dalszym ciągu bali się wystawiać głowy ze swoich kryjówek. Po godzinie zobaczyli przez szparę w drzwiach, że na rynku zatrzymała się ciężarówka, a w niej żołnierze Armii Czerwonej uzbrojeni w karabiny.

Polacy, o których wiedzieliśmy, że są próżniakami i nieodpowiedzialnymi członkami półświatka, otoczyli Rosjan. Niewiele czasu minęło, a ci Polacy już nosili na ramionach białe wstążki. Najwyraźniej stali się policjantami i stróżami prawa. Tego samego wieczoru żołnierze Armii Czerwonej maszerowali wszystkimi ulicami i wszystkimi drogami. Przyszli z szosy białostockiej i ruszyli w kierunku Łomży – Grajewa – Małkina, gdzie wytyczono granicę między Niemcami i Rosjanami.

Domy Żydów sokołowskich stały się zatłoczone i wąskie. Jak już wspomniano, dwie główne ulice zostały spalone. Wysokie Mazowieckie, oddalone o piętnaście kilometrów od Sokół, zostało doszczętnie spalone, od jednego końca do drugiego. Większość rannych i poparzonych stamtąd przybyła do Sokół. Nasi Żydzi, pomimo poprzedniego tłoku, musieli coraz bardziej się tłoczyć i rezygnować z własnej wygody.

Rosjanie zagarnęli dla siebie miejsca w każdym zakątku miasteczka, w domach prywatnych i budynkach użyteczności publicznej. Nowe i stare synagogi zamieniono na szpitale. Każdy dom i magazyn musiały być zawsze przygotowane na przyjęcie funkcjonariuszy. Tłok w Sokółach rósł i rósł z dnia na dzień. Prywatne przedsiębiorstwa zostały zamknięte z powodu wysokich podatków, które Sowietci nałożyli na ich właścicieli. Rzemieślnicy zmuszeni byli organizować się w spółdzielnie. Sytuacja ekonomiczna

pogarszała się z dnia na dzień i trudno było zarobić na życie. Profesjonaliści również nie byli w stanie utrzymać siebie i swoich rodzin z codziennych wynagrodzeń.

Pewnego pięknego poranka po mieście rozeszła się wieść, że w piątkowa noc wyciągano ludzi z łóżek i zesłano na Syberię. Żydów naszego miasta ogarnął nowy strach. Wśród uwięzionych byli Gedalia Słodki i Lejbel Zilberstein z rodzinami oraz żona Altera Nowaka.

Niebo nad ludźmi pociemniało. W niedzielę nie odbywały się już, jak to było w zwyczaju, rozgrywki piłki nożnej pomiędzy miastami. Nagle zniknęły wszystkie partie i ruchy polityczne. Młodzież zmuszono do zapisania się do *Komsomolu* i nie można było już jej spotkać w domach modlitwy. Również w szabaty i święta sale do nauki były w połowie puste. Całkowicie ucichły burzliwe spory publiczne. Wszyscy przypominali wszystkim powiedzenie Chazala⁵: „Kto strzeże swoich ust i języka, strzeże swojej duszy od ucisku”.

W szkołach publicznych, w normalnych godzinach nauki, sowieccy nauczyciele prowadzili akcję propagandową przeciwko religii. Niejednokrotnie dzieci wracały ze szkoły ze łzami w oczach. Skarżyły się rodzicom, że nauczyciele zniesławiają świętą Torę i przykazania, przodków, szabat i święta. Wiosną 1941 r. w naszym mieście pozostały już tylko starsze i młode dziewczęta, gdyż cała młodzież została powołana do wojska i wysłana na służbę do miast w dalekiej Rosji lub na granicy z Niemcami, gdzie pracowała przy fortyfikacjach.

Ja też zostałem powołany do wojska i wysłany do batalionów robotniczych, do Osowca-Grajewa. Przez cały ten miesiąc uczyliśmy się nauk wojskowych. Ponieważ nie znaleźli nam jeszcze stałego lokum, wysyłano nas codziennie, po wyczerpujących i trudnych marszach, przeważnie mokrych od deszczu i zmarzniętych z zimna, do wsi, do domów biednych rolników. Leżeliśmy na twardych podłogach, bez odrobiny słomy pod ciałem i bez koców, którymi moglibyśmy się przykryć.

---

⁵ Chazal lub Hazał (hebr. חז"ל), akronim hebrajskiego „Hakhameinu Zikhronam Liv'rakha” (לברכה זכרונם חכמינו), „Nasi mędrcy, niech będzie błogosławiona ich pamięć”), odnosi się do wszystkich żydowskich mędrców Miszny, Tosefty i Talmudu, obejmujące okres od ostatnich 300 lat Drugiej Świątyni Jerozolimskiej do VII wieku n.e., czyli ok. 250 p.n.e. – ok. 250 p.n.e. do 625 n.e. (przyp. tłumacza).